गाउँघरको वातावरणीय जीवनशक्ति तथा विविधता संरक्षणको कुरा

विकास हामी सबैको चाहना हो । गाउँघर तथा आफ्नो क्षेत्रको विकास गर्दा जहिले पनि ग्रामीण सम्पदाको संरक्षण तथा गाउँलेहरुको उन्नति गर्ने खालको हुनुपर्छ । विकासको कार्य त्यसबेला मात्र सफल भएको मान्नु पर्छ जब त्यस्तो विकासले गाउँघरको जलवायु (Biosphere), यसको पूर्वावस्था (Resilence) तथा विविधतालाई कायम राखेर सुःख र सुविधा दिन्छ । यसको अर्थ वातावरण संरक्षण भएको अवस्थामा मात्र विकास कार्यले हामीलाई सन्तोष दिन सक्छ । त्यस्तै वातावरण संरक्षणले तब मात्र चिरकालिन सुविधा दिन्छ जब यसलाई सही किसिमको विकास संग एकिकृत गर्न सकिन्छ । हामी वरिपरीको भू-वातावरण निरन्तर परिवर्तन भै रहेको हुन्छ । यस्तो परिवर्तनले अवश्यक नै जीवजन्तु, मानिस, वनस्पती बीचको अन्तरनिर्भता (Ecosystem) तथा ग्रामीण समुदायको क्षमतालाई व्यवस्थित तुल्याउनु पर्छ । व्यवहारिक दृष्टिले यसो भन्नुको तात्पर्य के भने हामीले प्रकृतिले प्रदान गरेको जीवनपोषण प्रणाली (Life Support System) को संरक्षण गर्नु पर्छ, गाउँघरमा विद्यमान जीवजन्तु, बोट-विरुवा एवं अन्य वनस्पतिको जगेर्ना गर्नु पर्छ तथा गाउँशहर इलाकामा प्राय: सबै नविकरण योग्य सम्पदाको दीर्घकालीन प्रयोग सुनिश्चित गर्नु पर्छ ।

जीवन पोषण प्रणाली भन्नाले त्यस्तो पर्यावरणीय प्रकृया हो जसले जलवायु, सफा तथा शुद्ध हावा एवं पानी, अविरल जल प्रवाहलाई नियमित गर्दछ तथा आवश्यक वस्तुलाई पुनर्प्रयोग गर्न सकिने, माटोको उर्बरतालाई जोगाइ राख्ने तथा गाउँघर तथा इलाकालाई मानव जीवनका लागि सधै उपयोगि बनाइ रहनन्छ । गाउँघरका वातावरण नबुझी काम गर्ने मान्छेले गर्दा हाम्रो गाउँघरको पर्यावराणीय प्रकृयालाई असर गरिरहेको छ । प्रदुषणको कारण तथा पर्यावरणीय प्रणालीको विनाश तथा जथाभावी परिवर्तनले गर्दा यो प्राकृतिक प्रकृया विग्रदै गएको छ । मानिस तथा अन्य जीवजन्तु तथा वनस्पतिको लागि अत्यावश्यक प्राण वायु पनि जंगलहरुको फडानी, इन्धनको जथाभावी प्रयोग तथा विभिन्न कारणले गर्दा कम हुँदै गएको छ । अंग्रेजीमा यसलाई ग्रिनहाउस प्रकृया भन्दछन् । हाम्रो गाउँ घरमा मात्र होइन संसारका धेरै देशहरुमा तापक्रम बढी रहेको छ । यदी हाम्रो वातावरणको रक्षा गर्ने किसिमले वानी व्यहोरा तथा विचारमा परिवर्तन आउन सकेन भने अहिलेको वातावरणीय क्षेत्र तथा प्रकृयाहरु परिवर्तन हुने छन, पानी पर्ने तथा बर्षतको नियम (Precipitation patterns) बदलिने छ । समुन्द्रको पानीको सतह बढेर धेरै गाउँ बस्तीहरु डुब्न थाल्ने छन् । व्यापक खडेरी तथा आँधिवेहरीका क्रम पनि बढ्ने छ । वैज्ञानिकहरुको भनाइमा हाम्रो स्ट्राटोस्फेरिक ओजन (Stratospheric Ozone) हाम्रो वातावरणमा क्लोरोफ्लुरो कार्बनस् (CFCs) बढदै गएको कारणले विस्तारी पातलिदै जाने छ । यो ग्रिनहाउस ग्यास नै हो । यस्ता ग्यासहरु केवल मान्छेहरुको कामकारबाहीबाट बढेको हो । ओजन लेयरले सूर्यबाट अल्ट्राभायोलेट किरणहरुलाई छेल्दछ । यदी यसरी छेल्न छाड्यो भने समुन्द्र तथा जमिनको उत्पादकत्व घटने छ । मानिसहरुको रोगव्याधि खप्न सक्ने क्षमता हराउने छ, कतिले आँखा देख्न छाड्ने छन् तथा सूर्यको किरणले जिउ हातको छालामा क्यान्सर रोग सल्काइ दिने छ । यसको वातावरणीय परिवर्तन तथा हामीलाई सूर्यबाट बचाइ राख्ने ओजन लयर पातलिने कारण संसारको भविष्यकै शंका हुन थालेको छ । प्रदुषण निरन्तर बढ्नाले सफा पानी पनि पर्न छाडेको छ तथा पानीमा हुर्कने जीवजन्तुको विनाश हुन थालको छ एवम् माटो अमिलो हुने, रुख-विरुवा मर्ने तथा घर तथा भौतिक सामाग्रिहरुमा खिया लाग्ने हुन थालेको छ । फोटोकेमिकल अक्साइडेन्ट (Photo-chenical oxidants) ले वालीनाली, जंगल तथा इनार तथा मूलको पानीमा धातुको मात्रा बढ्न जानाले तथा दृढ जैविक मिश्रण (Persistent genetic compound) का कारणले प्रयोग गर्न नसकिने हुन्छ । वन फडानी, जथाभावी झरना तथा पानी थुन्ने, तथा आद्र भूभागको पानी निकास र बाहिरबाट ल्याई हुर्काइएका जिवहरुका कारणले वग्ने पानीको उत्पादकत्व तथा विविधता नाशिएको छ ।

जैविक विविधता भनेको प्राणीहरुको उत्पत्ति सम्बन्धि कुरा जिवजन्तुहरु तथा पर्यावरण प्रणालीको कुल विविधता हो । यो निरन्तर परिवर्तन भइरहेको हुन्छ । किनकी विकासको क्रममा नयाँ जिवजन्तुहरु उत्पन्न हुन्छ तथा पुरानो पर्यावरणीय स्थिती बदलिएको कारण पुराना जिवजन्तुहरु पनि हराउँदै जान्छन् । मानविय क्रियाकलापले जिव जन्तुहरुको हराउने तथा नाश हुने प्रकृयालाई गति प्रदान गरेको छ किनकी मान्छेले उनीहरुको जीवनको आवश्यकीय आधार कायम रहन दिएका छैनन् यो ज्यादै चिन्ताको विषय हो । जैविक विविधतालाई सिद्धान्तका रुपमा संरक्षण गर्ने अठोट गर्नुपर्छ । मान्छेलाई काम लागेपनि नलागेपनि हरेक जीवको बाँच्ने अधिकार हामीले सुरक्षित गर्नुपर्दछ । किनकी तिनीहरुको जिन्दगीमा हाम्रो जीवन पनि सम्बन्धित छ । जैविक विविधताले हामीलाई आर्थिक फाइदा पनि प्रदान गर्दछ ।

रुख विरुवा तथा जनावरले हाम्रो धरतीलाई मानिस बाँच्ने योग्य बनाएका हुन् । रुख विरुवाले नै हाम्रो धरतीको रसायनिक स्थिरता कायम राख्न मद्दत गरेका हुन्छन् । उनको अभावमा जलवायुलाई स्थायी बनाउन सकिदैन । तिनले जलाधारलाई संरक्षण दिन्छन् तथा माटोलाई उर्वरा बनाई राख्छन् । जहाँ जीव जन्तु तथा वनस्पति हुदैनन् त्यहाँ मान्छे बाँच्न सक्दैनन् ।

प्राकृतिक विविधता सुन्दरता

हामीले खाना तथा खजाना दुवै यसैबाट प्राप्त गर्छौं ।

नविकरण गर्न सकिने सम्पदा सबैको लागि जीवन आधार हुन्छ । मान्छे यस बिना बाँच्न सक्दैन । माटो, पानी, काठदाउरा,

जडीबुटी मासु त्यस्तै कृषि पैदावार, पानीको पैदावार तथा सिल्भीकल्चर (Silviculture) यस्मा पर्दछ । यदी बुद्धि र धैर्यता पूर्वक प्रयोग गरिन्छ भने यिनीहरुको निरन्तर रुपमा नविकरण भइरहन्छ । तर आजकल यिनीहरुको प्रयोग अन्धाधुन्ध पाराले भइरहेको कारण हाम्रो भविष्य खतरामा पर्न थालेको छ । जंगलको फडानी तथा अन्य कारणले मात्र संसारको ६०,७०,००० वर्ग किलोमिटर खेती योग्य जमिन हरेक बर्ष बाँझो भइरहेको आकंडा हामीसंग छ । जथाभावी कुलो पानी र नहर बनाउने तथा पानी छेक्ने (Water logging) नुनीलोपन बढाउने (Salinization) तथा अलकाली (alkanization) का कारणले हाम्रो देशमा पनि खेतीयोग्य जमिन सयौं विघा हरेक बर्ष बाँझो हुदैछ । धेरै शुष्क तथा अर्धशुष्क भूभागहरुमा पानी सुक्दै गएको छ । पानीबाट पैदा हुने रोगहरु (Waterborne Pathogens) हाम्रो देशमा रोग र मृत्युको प्रमुख कारण पनि हो ।

हाम्रो गाउँघरको जीवनशक्ति तथा विविधतालाई संरक्षण गर्नु हामी सबैको कर्तव्य हो । यसका लागि हामीले मुख्यतया ४ वटा कामहरु तत्काल शुरु गरिहाल्नु पर्छः-

१. प्रदुषणको रोकथाम गर्ने
२. आफ्नो गाउँघर तथा इलाकाको पर्यावरणीय प्रणालीहरुको पवित्रतालाई पहिलेको स्थितिमा पुऱ्याउने कामको थालनी गर्ने
३. जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने
४. नविकरण हुनसक्ने सम्पदाको दीर्घकालीन प्रयोग सुनिश्चित गर्ने

नेपालको अहिलेको संवैधानिक व्यवस्थाले स्थानिय जनतालाई आफ्नो शासन आफै चलाउने अधिकार दिएको छ। आफ्नो गा. वि. स तथा जिल्लाको हकमा सही पर्यावरण कायम गर्ने, जैविक विविधता सुनिश्चित गर्ने तथा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा विवेकपूर्ण प्रयोग गर्ने सम्बन्धमा अब स्थानिय निकायले अहम् भूमिका खेल्न सक्दछन् । काठमाडौंको सरकारले केही गरी देलाकी ? भन्ने आशा गर्न छाडेर आफ्नो हितमा जे गर्नुपर्छ अब हामी स्थानिय बासिन्दाले त्यसै गरौं । हामीले आफ्नो जिन्दगी आफ्नो गाउँ जिल्लामै विताउनु पर्छ । त्यसैले यो गाउँ जिल्लाको लागि अरुले भन्दा हामी आफैले सोच्न, विचार गर्न तथा चिन्ता लिनु बढी व्यावहारिक हुनजान्छ ।

– विपिन अधिकारी